

PAVIĆ RADOVAN, BOGNAR ANDRIJA

GEOPOLITIČKE I GEOSTRAEŠKE¹ ZNAČAJKE EVROPSKE ZONE VARŠAVSKOG UGOVORA

Sve jača politička, ideološka i vojna pocijepanost jedna je od najbitnijih karakteristika suvremenih međunarodnih odnosa. Međutim, treba odmah naglasiti da se ovakva diferenciranost ne poklapa i s razlikama gospodarski razvijenog i nerazvijenog dijela Svijeta, koje se danas sve više svode pod prvenstveno ekonomski i geografski pojam tzv. »Sjevera« i »Juga«. Dok »Sjever« obuhvaća sve razvijene zemlje sjevernije od linije Rio Grande del Norte – evropsko Sredozemlje – južna granica Sovjetskog Saveza i uključno Japansko otočje, dotle sve ostalo – uz izuzetak Južnoafričke Republike, Australije i Novog Zelanda (i nekoliko neznatnih detalja), pripada »Jugu« – području nerazvijenih zemalja. Posebnu cjelinu u tome predstavlja NR Kina zato što je njezina definicija razvijenosti, odnosno nerazvijenosti, daleko složenija. Svojom ogromnom proizvodnjom u apsolutnim iznosima i vrlo niskim pokazateljima po glavi stanovnika, velikim gospodarskim i znanstvenim dostignućima i vojnim potencijalom, ali i izuzetnim problemima standarda prenaseljenosti, unutrašnjih političkih odnosa i posebno svojom političko mizolacijom, Kina predstavlja cjelinu za sebe.

Razumljivo da u ovakvoj općoj slici postoje i suprotne, integracione značajke – najviše su one došle do izražaja u pripadnosti istim blokovskim organizacijama. U općoj svjetskoj podijeljenosti vojnu pocijepanost ubrajamo, svakako, među najosjetljivije izraze uočene svjetske diferencijacije, odražene prvenstveno suprotnostima »Istoka«, »Zapada« i Kine. Navedene razlike treba, u svakom slučaju, dopuniti i potencijalima nesvrstanih zemalja, iako je njihovo značenje prvenstveno ideološkog značaja.

Kao i nekada i suvremeno je doba pokazalo da su veliki sukobi gotovo uvijek bili ratovi koalicija – slično se može očekivati i u budućnosti. Zato poznavanje blokovskih vojnih organizacija regionalnog karaktera izaziva danas sve veći interes. Pogotovo ako se uzme u obzir da će 1969. godine biti u Svijetu utrošeno za vojne svrhe 207 milijardi \$ – ta je suma veća od prosječnih godišnjih troškova u II svjetskom

¹ Kao geostrateške karakteristike definiramo one značajke koje se odnose na povezanost vojnostrateških sa prirodno-geografskim i uopće prostornim faktorima.

ratu kada su oni iznosili »svega« 196 milijardi \$^{1a}. Suprotnost »Istoka« i »Zapada« na vojnom planu izražena je teritorijalno – dakle položajem i prostornim obuhvatom i odnosima – postojanjem zapadnjačkog sistema NATO, CENTO, SEATO i najnovijeg PATO pakta u Rimlandu s »vanjske«, i postojanjem Varšavskog ugovora u »okruženju«, ili s »unutrašnje« strane. Pri tome upravo Evropa predstavlja jednu od najvažnijih i najosjetljivijih zona potencionalnog sukoba Istoka i Zapada. *Mir u Evropi najbitniji je faktor mira u svijetu – uostalom, ratovi se u razdoblju poslije II svjetskog rata neprekidno vode u različitim dijelovima svijeta, ali oni pak nemaju onakvo opće i sudbinsko značenje kakvo bi imao jedan rat u Evropi*; Evropa je najvažnije potencijalno poprište sukoba najstarijih i najrizvijenijih zemalja i kapitalističkog i socijalističkog svijeta. Zato upravo u Evropi posebnu vrijednost imaju tamponske zone. Upravo se u Evropi nalazi Njemačka, u prošlosti najjača kontinentalna sila koja je težila prema istoku. U Evropi se nalazi čuveni »koridor ratova« između Atlantika i »Moskovijske«; u Evropi je podijeljena Njemačka, a zbog niza osobina osjetljivost te podjele veća je nego u Vijetnamu ili Koreji.

Formiranje vojnih saveza Varšavskog ugovora (14. svibnja 1955. god.) izgledalo je najprije kao sovjetski propagandni potez i odgovor na naoružavanje i uklješavanje SR Njemačke u Atlantski pakt². Samim tim očito je Varšavski ugovor definiran prvenstveno svojim obrambenim karakteristikama. Formiranje te organizacije svakako je značilo opravdanje za legalno stacioniranje sovjetskih trupa u Poljskoj, Mađarskoj i DR Njemačkoj³. Naravno, da je i niz drugih prethodnih događaja, doduše na indirektan način, utjecao na formiranje ove organizacije – već 1947. godine preko Marshallovog plana SAD su proširile svoj utjecaj u Evropi, preko Trumanove doktrine (1947, odnosno 1949. god.) taj je utjecaj pojačan posebno u Sredozemlju (Grčka i Turska), monolitnost socijalističkog bloka bila je narušena (rezolucija Informbira 1948. god. i događaji u vezi s Jugoslavijom), formirani su Bagdadski (II 1955) i SEATO pakt (IX 1954), a hladni rat postaje sve izrazitiji. Pored toga, značajno je bilo i potpisivanje »Državnog ugovora« s Austrijom (15. V 1955), jer su sovjetske trupe mogle ostati u Mađarskoj i Rumunjskoj još samo 90 dana nakon potpisivanja tog ugovora. Iako sastavljen od više članova Varšavski ugovor, u početku, nije imao veće značenje kao multilateralna organizacija – dezintegrirajuće su pojave bile itekako važne; jasno je to došlo do izražaja u

^{1a} I ovdje je potrebno uočiti izuzetne regionalne razlike – dok je 1967. godine u SAD utrošeno za vojne svrhe 368 \$ po jednom stanovniku, utrošeno je u SSSR-u samo 147 \$, Švedskoj 125 \$, Izraelu 124 \$, Australiji 109 \$, a u Jugoslaviji samo 21 \$. (Z. Gugić: »Strašni svijet oružja«, »Vjesnik«, Zagreb, 25. I 1969).

² Albanija (istupila 1968. god.), Bugarska, ČSSR, Mađarska, DR Njemačka, Poljska, Rumunjska, SSSR; NR Kina se svojevremeno solidarizirala sa Varšavskim ugovorom i dala svoju podršku. Ugovor je otvoren za pristup i drugih zemalja, a sadrži i klauzulu o prestanku važnosti ako bude ostvaren sistem općevropske kolektivne sigurnosti.

³ Sovjetske trupe su se povukle iz Jugoslavije, ČSSR i Bugarske ubrzo po završetku II svjetskog rata, iz Rumunjske 1958, iz Albanije 1961. godine.

madžarskim događajima 1956. godine⁴. Tek 1961. god. održavaju se zajednički manevri (SSSR, DR Njemačka, Poljska, ČSSR); počinje se provoditi unifikacija u naoružanju i sl. *Međutim, značenje Varšavskog ugovora u 1960-tim godinama izuzetno je i brzo poraslo – odnosi se to ne samo na vojne nego i političke aspekte; od 1963. godine organizacija Varšavskog ugovora postaje najvažnijom za sovjetski primat u Istočnom bloku.* U svojoj se vanjskoj i unutrašnjoj politici Rumunjska nastoji u SEV-u što više emancipirati, što znači da vojna pitanja preostaju kao jedina sfera u čemu Sovjetski Savez može apsolutno dominirati, i u čemu je nekim lagerskim zemljama kao saveznik itekako potreban (Poljska)⁵.

GEOSTRATEŠKI ASPEKTI I ZNAČENJE VARŠAVSKOG UGOVORA

Područje zemalja Varšavskog ugovora ima za Sovjetski Savez izuzetno veliko strateško značenje – *tamponskog* je karaktera, ostvaruje relativno veliku *dubinu ratišta* i participaciju na svim strateški važnim evropskim sektorima. Jedino je istupanjem Albanije iz Ugovora izgubljena kontinentalna participacija u mediteranskom bazenu. *Nepostojanje direktne kopnene veze s bazenom Sredozemlja jedan je od najvažnijih geostrateških nedostataka sistema Varšavskog ugovora.* On, inače, participira u svim odlučnim evropskim sektorima i na Arktiku, baltičkom bazenu, u centralnoj i jugoistočnoj Evropi – dakle svugdje, ali ne i na Mediteranu. To je moguće postići jedino jačanjem sovjetske mediteranske flote, vraćanjem Albanije u istočni lager ili teritorijalnim proširenjem Bugarske preko jugoslavenskog teritorija (Makedonija) sve do albanske granice. Za razliku od maritimne orijentacije Atlantskog pakta, Varšavski se ugovor odlikuje izrazitom kontinentalnošću. On je predstavljen jednim kontinentalno orijentiranim i zatvorenim kompaktnim kopnenim blokom, što, naravno, uključuje i određene prednosti, jer se do njegovih vitalnih dijelova dolazi teže i bez obzira na dominaciju na svjetskom moru. Međutim, u posljednjih desetak godina situacija je i tu bitno promijenjena – Sovjetski je Savez postao prvorazredna pomorska sila – preko mora on flotom svojih nuklearnih podmornica, naoružanih raketama, može daleko lakše ugroziti niz zapadnih vojnih baza u Rimlandu ili vitalne dijelove zapadne Evrope, Mediterana ili Kalifornije. *Dok je SSSR zadržao prednosti kontinentalnog položaja, dotle, s druge strane, uvelike ostvaruje pomorsku ravnotežu, pa bi i potpuno ostvarenje takve ravnoteže od strane SSSR-a moglo značiti, u suštini, narušavanje i globalne ravnoteže*

⁴ T. W. Wolfe: »The Warsaw pact in evolution« (»The World today«, V-1966, str. 191–193).

⁵ Ima komentatora koji, naravno, u ograničenoj formi ali nikako ne bez razloga, poistovjećuju politiku Rumunjske u Varšavskom ugovoru s francuskom politikom na Zapadu.

snaga. Međutim, izuzetne geostrateške prednosti SSSR-a umanjuje postojanje sovjetsko-kineskih suprotnosti, zbog kojih dio sibirskog i mongolskog Heartlanda danas, sigurno, više ne uživa nekadašnje prednosti.

Jedan od najvažnijih geostrateških nedostataka zone Varšavskog ugovora, i Sovjetskog Saveza posebno, predstavljen je nepovoljnim rasporedom važnih geografskih i nekih vitalnih sirovinskih izvora (uran), zatim rasporedom etničkih manjina u graničnim zonama i, u posljednje vrijeme, posebnim problemima neposrednog kineskog susjedstva.

a) U evropskoj tamponskoj zoni periferno su položeni i Zapadu posve izložene razvijene industrijske zone DR Njemačke i »Češke tvrđave«, češko-poljski metalurgijski rason, i rumunjski izvori nafte. Slične osobine vrijede i za sam Sovjetski Savez – njegovi se gospodarski najvrijedniji dijelovi nalaze periferno položeni u Ruskoj nizini – pogotovo je to vrijedilo za razdoblje do II svjetskog rata^{5a}. Iako je danas raspored proizvodnih snaga u SSSR-u bitno izmijenjen, jer sve veće značajne dobivaju azijski sibirski dijelovi sovjetskog Heartlanda, kao trajno nepovoljna činjenica ostaje jaka, gospodarska koncentracija u izloženoj Ruskoj nizini – naročito to vrijedi za industrijske i energetske objekte lenjingradskog ekonomskog rajona ili crnomorsku fasadu. Nepovoljan raspored imaju i (poznata) ležišta nuklearnih sirovina – ona u »Češkoj tvrđavi« izložena su SR Njemačkoj, a ona u dolini Fergane na granici Uzbečke i Kirgiske SSSR u blizini su kineske granice. Dakako da se ležišta u porječju Pečore mogu smatrati daleko zaštićenijim.

b) *U slučaju Sovjetskog Saveza dosta je nepovoljan i raspored etničkih manjina, od kojih se mnoge nalaze u graničnim zonama.* To može predstavljati probleme u unutrašnjoj politici, ali biti i faktor koji stimulira i vanjske interese. Uz finsku granicu i na obalama Baltika naseljeno je nerusko stanovništvo, iako ne treba zaboraviti niti noviju rusku kolonizaciju, pogotovo u prostoru nekadašnje istočne Pruske. Isto vrijedi i za područje Kavkaza i čitavu sovjetsku centralnu Aziju. Osim u Evropi (prema Poljskoj, ČSSR i Madarskoj) jedino su mongolski i dalekoistočni granični sektori naseljeni ruskim stanovništvom, ali uz malu relativnu gustoću. (Sličan problem osjeća i NR Kina – uz najveći dio njezinih granica živi malobrojno, ali većinom nekinesko stanovništvo). U najnovije vrijeme SSSR je pojačao kolonizaciju Dalekog istoka ruskim stanovništvom – taj je proces povezan i zavisao od nepovoljnog razvoja odnosa s NR Kinom i njezinih teritorijalnih zahtjeva prema tim izuzetno rijetko naseljenim prostorima Sovjetskog Saveza

c) Neposredno kinesko susjedstvo u uvjetima napetih odnosa, ideološke konfrontacije i neodređene granice s prijepornim sektorima, predstavlja najnoviji nepovoljni faktor. Suština te nepovoljnosti sastoji se u gubitku tamponske zone prema području SEATO i PATO pakta,

^{5a} Tek poslije II svjetskog rata potpuno se afirmiralo novo industrijsko područje u SSSR-u, tj. prostor između južnog Urala i Bajkalskog jezera. Zbog jedne od svojih najvažnijih karakteristika – velike vojne strateške zaštićenosti – ovo se područje tretira danas kao novi sovjetski Heartland (D. J. M. Hooson: »A New Soviet Heartland« (D. Van Nostrand co, inc. London 1964).

kao i činjenici da sovjetski azijski Heartland više ne uživa ranije prednosti jedne praktički posvemašnje geostrateške zaštićenosti — očito je da će svojim raketama srednjeg dometa Kina biti u mogućnosti da najprije ugrozi Sovjetski Savez. Međutim, azijski prostor nije jedina zona gdje se osjeća neprijatno kinesko susjedstvo — s *eventualnom daljnjom afirmacijom kineskog utjecaja u Albaniji i ona može postati baza kineskog raketnog oružja, što ponovno s tehničkim mogućnostima raketa srednjeg dometa dovodi evropsku zonu Varšavskog ugovora i samu Rusku nizinu u vrlo neugodnu situaciju.*

Značenje Varšavskog ugovora za Sovjetski Savez kao odlučujućeg partnera izuzetno je veliko i zbog niza krajnje nepovoljnih vanjskih i unutrašnjih faktora. Prvo — organizacija Varšavskog ugovora pruža danas Sovjetskom Savezu najveće mogućnosti da izvan svog teritorija ostvaruje određeni utjecaj, drugo — SSSR ima upravo fantastičnu dužinu granica (oko 60.000 km ili jedna i pol dužina ekvatora), nalazi se u *okruženju*, a u Aziji je konfrontiran s danas najvećom jedinstvenom demokratskom masom — s NR Kinom koja broji, barem, oko 750 milijuna ljudi, o čijim se ambicijama, vojnoj snazi i ekstremnoj politici mora itekako voditi računa. Taj nadasve neprijatni azijski susjed manje je zasada opasan kao suparnik za vodstvo u međunarodnom radničkom pokretu, a daleko opasniji zbog svog ljudskog potencijala i revandikacionih zahtjeva prema Sibiru kao zbog duge granične fasade. Treće — SSSR u svojoj vanjskoj politici postaje sve osamljeniji i paradoksalna je činjenica da s nizom kapitalističkih i imperijalističkih zemalja već ima, ili nastoji razviti, što bolje odnose koji su daleko bolji od onih prema svojim bivšim saveznicima ili socijalističkim i komunističkim zemljama općenito. Četvrto — zapadna Evropa danas, čak i u slučaju SR Njemačke, izgleda manje opasna vojnički, a više ideološki. *Političko, gospodarsko i turističko otvaranje zapadnoj Evropi znači i prodor onih liberalnih shvaćanja i strujanja koja su na tlu SSSR-a krajnje nepoželjna.* I peto — moguće je očekivati da će problemi zajedničkog života višenacionalne zajednice u Sovjetskom Savezu biti usmjereni i prema rješenjima koja su različita od današnjih, zbog čega nova teorija o »ograničenom suverenitetu« ima tako veliko značenje.

Izvorna funkcija Varšavskog ugovora kao odbrambene organizacije uvelike je modificirana događajima 1968. godine. Međutim, iskustva Sovjetskog Saveza i nekih drugih članica u II svjetskom ratu su takva — misli se ovdje na ljudske žrtve — da se odbrambene značajke Varšavskog ugovora moraju tretirati kao trajna kategorija. Već u I svjetskom ratu imala je Rusija 1.700.000 ubijenih i umrlih, 4.950.000 ranjenih i 2.500.000 zarobljenih i nestalih, dok su SAD imale svega 126.000 ubijenih umrlih, 234.000 ranjenih i 4.500 nestalih. Ukupni gubici Rusije iznosili su, dakle, 9.150.000 a SAD svega 350.300^{5b}. U II svjetskom ratu SSSR je samo na bojnopolju izgubio 7.500.000 vojnika (prema nekim podacima čak 10 milijuna), dok su gubici SAD iznosili svega

^{5b} »Svjetski rat prvi, — Svjetski rat drugi« (»Enciklopedija Leksikografskog zavoda«, Sv. 7, str. 261 I izdanje Zgb. 1964).

oko 292.000^{5c}. Pored toga Sovjetski Savez imao je još oko 10.000.000 poginulih civila i 11.000.000 ranjenih. Očito je da ovi podaci ukazuju na takva strahovita iskustva koja sovjetske narode, a u tome pogotovo Ruse, dovode do izuzetne i upravo kompleksuozne orijentacije i želje za učvršćenjem vlastite sigurnosti. Ovome nije potrebno dodati i historijska iskustva sa Mongolima, Turcima, Poljacima, Francuzima i, pogotovo, snagama intervencionista poslije oktobarske revolucije^{5d}.

Po nizu svojih osnovnih karakteristika Varšavski se ugovor bitno razlikuje i od Atlantskog pakta i od drugih zapadnih vojno-blokovskih organizacija:

1) Usporedni prikaz vojnih snaga Atlantskog pakta i Varšavskog ugovora pokazuje ne samo ukupne vojne potencijale nego i velike razlike koje postoje između SSSR-a i SAD i njihovih saveznika. U Varšavskom ugovoru te su razlike naročito izražene; dok u NATO paktu raspoložu ne samo SAD (3,398.000 vojnika), nego i drugi s vrlo velikim armijama – najveće su one Turske i Italije – (svaka sa po 480.000 vojnika), dotle je u Varšavskom ugovoru taj kontrast daleko veći – armija SSSR-a broji 3,220.000 dok je na drugom mjestu armija Poljske sa 275.000 vojnika. Vojne potencijale Istoka i Zapada donekle ilustrira i navedena tabela:

VOJNE SNAGE ATLANTSKOG PAKTA I VARŠAVSKOG UGOVORA

<i>Atlantski pakt</i>		<i>Varšavski ugovor</i>	
SAD	3,398.000	SSSR	3,220.000
Turska	480.000	Poljska	275.000
Italija	480.000	ČSSR	225.000
SR Njemačka	430.000	Rumunjska	173.000
V. Britanija	425.000	Bugarska	154.000
Grčka	160.000	DR Njemačka	127.000
Nizozemska	123.000	Mađarska	102.000
Kanada	120.000		
Belgija	110.000	Ukupno:	4,276.000
Portugal	108.000		
Danska	50.000		
Norveška	37.000		
Luxemburg	5.500		
Ukupno:	5,926.000		

(Izvor: Đ. Zelmanović: »Vjesnik«, 25. I 1969, prema podacima za 1964. god.)

^{5c} V. J. Esposito (editor): »A consise history of World War II«, »Pall Mall Press«, London 1965. str. 400.

^{5d} Strah od vanjske opasnosti i potreba za učvršćenjem vlastite sigurnosti duboko su ukorijenjeni u ruskim narodima. Ističe to i Gerhard Mercin u članku: »Sovjetski Savez i „Istočna politika“ SR Njemačke« (»Medunarodna politika«, br. 453, 16. II 1968. str. 11-17).

Zanimljiv je i rasopred oružanih snaga SAD i SSSR-a u drugim zemljama – od ukupno 1.169.000 vojnika SAD koji se nalaze na drugim teritorijima otpada na jugoistočnu Aziju 550.000, na zapadnu Evropu i Sredozemlje 352.000, Daleki istok 217.000 i SR Njemačku 50.000 vojnika. Sovjetski Savez ima izvan svog teritorija svega 305.000 vojnika, od čega u DR Njemačkoj 175.000, u ČSSR 70.000 u Poljskoj i Mađarskoj po 30.000. O promjenama broja oružanih snaga koje su neobično zanimljive raspoložemo, nažalost, samo s nekim podacima. Dok je NATO pakt raspolagao 1961. god. sa 6.014.500 vojnika, opao je taj broj do 1964. na 5.843.500. Najveće je smanjenje oružanih snaga zabilježeno kod Francuske (sa 1.009.000 na 620.000), dok je najveće povećanje bilo u SR Njemačkoj – od 330.000 na 430.000 vojnika.

2) Za Savjetski Savez Varšavski ugovor predstavlja jedinu vojno-blokovsku multilateralnu organizaciju – protivnici raspolažu sa više organizacija, daleko većim teritorijem s više članica, među kojima neke pripadaju i najrazvijenijim dijelovima svijeta, i geostrateški povoljnijim lokacijama. Osnovna odbrambena doktrina SAD da se Amerika brani u Evropi i Aziji nema na drugoj strani svoj odgovarajući pendant⁶. Sovjetski Savez i zemlje Varšavskog ugovora ograničene su praktički samo na vlastite teritorije. Odbrambeni aspekti Varšavskog ugovora odnose se samo na Evropu kao prostor glavne opasnosti – vidljivo je to iz činjenice na niti DR Vijetnam, NR Mongolija, NR Kina i NR Koreja nisu članovi Ugovora. On je, dakle, imao prvenstveno odbrambeno značenje u području gdje se nalazi tradicionalni neprijatelj (Njemačka) i gdje mnoga pitanja još nisu riješena (njemački revanšizam⁷, problem sudetskih Nijemaca, Šljonska, istočne Pruske, Berlina, granice na Odri i Nisi). Sovjetski Savez nije koncipirao svoju odbranu na osnovici dislokacije snaga na drugim kontinentima i uvlačenje u svoj blokovsko-strateški sistem zemalja, također, s drugih kontinenata⁸. *Naravno, danas ostaje otvoreno pitanje koliko je ovakav stav rezultat određene ideologije, a koliko utemeljen na moći i nemoći Sovjetskog Saveza da ostvari ovakvu daleko širu dislokaciju koja bi uključivala i druge znatno udaljene prostore.* Dogadaji u vezi kubanske krize 1962. godine govorili bi, naravno, više o moći i nemoći negoli o određenoj ideološkoj orijentaciji.⁹ Ograničenost na evropske partnere

⁶ Pod Amerikom, ovdje shvaćamo čitav prostor od Sjevernog do Južnog pola, u okvirima nekadašnje američke Pan-oblasti njemačkih geopolitičara ili Monroeve doktrine.

⁷ Današnje geografske karte i atlasu u SR Njemačkoj još uvijek prikazuju granice Njemačke iz 1938. godine.

⁸ Pri tome, naravno, ne treba zaobriti da su 1967. godine SAD imale oko 500 vojno-pomorskih baza i uporišta u 30 zemalja sa preko 1.000.000 vojnika.

⁹ Kuba predstavlja jedini primjer da je Sovjetski Savez pokušao ostvariti direktnu vojnu (avionsku i raketnu) prisutnost izvan zone Heartlanda i Rimlanda. Političke prilike i geografski položaj Kube kao »ključa Novog svijeta« u čiju regionalnu sferu ulaze i SAD i Panamski kanal, bili su povoljni faktori za ostvarivanje sovjetske vojne prisutnosti. Međutim, Sovjetski Savez je zbog međunarodnih odnosa snaga bio prisiljen da s Kube povuče raketno naoružanje i avijaciju srednjeg radiusa.

savezništava u Varšavskom ugovoru i insistiranje na tzv. »željeznom trokutu« (Berlin–Varšava–Prag), očito ukazuje na njemačku i evropsku komponentu u razmatranom pitanju.

3. Po svom prostornom položaju zona Varšavskog ugovora predstavlja jedinu vojno-blokovsku organizaciju koja se nalazi praktički u totalnom *okruženju*. To je okruženje definirano NATO, CENTO, SEATO, ANZUS i, najnovijim, PATO paktom, kojim će ono i na Dalekom istoku biti u najvećoj mogućoj mjeri kompletirano.¹⁰ Strateške prednosti ovakvog okruženja ne treba posebno isticati, iako se ne mogu zaboraviti određene slabosti – prekomorske veze do odgovarajućih baza, koje su ponekad vrlo udaljene, te mogu doći u pitanje, a odbrana je mnogobrojnih baza od raketnog udara gotovo nemoguća.

Potrebno je, naravno, naglasiti da se Varšavski ugovor i SSSR ne nalaze samo u zapadnjačkom okruženju – njega formira i NR Kina sa svoja dva granična sektora između Afganistana i zapadne Mongolije i istočne Mongolije i Primorske provincije. Značenje ovih dvaju sektora je posve različito – na prvom, očito je SSSR u strateškoj prednosti, na drugom, to se odnosi na NR Kinu. Revandikaciona područja Kine prema Sibiru također se odnose na ovaj posljednji istočni sektor. Povoljnije prilike odnose se ovdje samo na sovjetsko-mongolsku graničnu zonu. Pri tome se NR Mongolija odlikuje jednim od najnepovoljnijih geopolitičkih položaja u svijetu uopće – nema izlaza na more, ne raspolože mogućnošću slobodnog avionskog saobraćaja i predstavlja tampon između dvije sile u teškom ideološkom sukobu. Međutim, Mongolija je gotovo posve uvučena u sovjetsku interesnu sferu – početkom 1966. godine sklopila je sa Sovjetskim Savezom »Ugovor o prijateljstvu, suradnji i međusobnoj pomoći« po kojem sovjetske trupe stacioniraju i u Mongoliji.

4. Nedostaci navedenog geostrateškog položaja u okruženju uvelike su *kompensirani izraženim poklapanjem područja Varšavskog ugovora sa najvećim dijelom Heartlanda, prostora i danas još uvijek priznatog kao najvažnije svjetske tvrđave*. Ova činjenica implicira niz drugih važnih geostrateških karakteristika – značenje prirodnih barijera i prirodno-geografskih faktora uopće, kompaktnost i veličinu teritorija. Za razliku od zone Atlantskog pakta koja je prostorno nepovezana, često bez direktnih graničnih kontakata, ispresijecana neutralnim državama, morima ili teritorijama svojevrstnih disidenata (Francuska), *Varšavski ugovor zauzima teritorijalno posve kompaktnu kontinentalnu zonu, s direktnim međusobnim graničnim kontaktima*. Pri tome je neobično značajno da SSSR direktno graniči, osim s DR Njemačkom i Bugarskom, sa svim ugovornim partnerima – jedinu iznimku predstavljao je u tome položaj Albanije. To je bio jedini teritorijalno izdvojeni prostor Var-

¹⁰ Moskovska je »Pravda« 19. siječnja 1958. godine donijela članak u kojem se govori o osnivanju novog vojnog bloka za Pacifik i dalekoistočnu Aziju (PATO pakt ili »Pacific Asian Treaty Organization«). Karakteristike i ciljevi PATO-a isti su kao i kod drugih pakta u Rimlandu. Kao inicijator javila se Republika Koreja dok će SAD preuzeti financiranje i organizaciju vojnih snaga.

šavskog ugovora što je uključivalo i neke prednosti (participaciju na Sredozemlju i Otrantskim vratima, blizina Italiji), ali što se u krajnjoj liniji pokazalo kao nedostatak, jer je ovakav izdvojeni položaj bio među najvažnijim faktorima koji su pogodovali istupanju Albanije iz Varšavskog ugovora i njezinoj emancipiranijoj politici uopće.

5. Strateškim prednostima kompaktnosti teritorija treba dodati i prednosti njegove *veličine*. U vojnoj, historijskoj i politološkoj literaturi i publicistici, veličina teritorija praktički se uvijek navodi kao važan faktor, iako se sam problem šire ne razmatra. Kako to zaista može biti predmet posebnog priloga, dovoljno je ukazati samo na neke najilustrativnije primjere. Da bi se otkrile rakete kontinentalnog ili interkontinentalnog radijusa, moraju se radarski zaslони, predviđeni za njihovo otkrivanje, locirati što više prema »naprijed« od branjenih objekata – to znači da treba raspolagati što većim teritorijem bilo svojim, bilo svojih blokovskih saveznika. U gerilskom ratu konvencionalne se snage osvajača » . . . mogu kretati kud god mu drago gotovo bez borbe, mogu i obraniti tačke koje silom zauzmu, ali zbog veličine terena i prirodnih prepreka ne mogu uvijek biti na svakom mjestu.«^{10a}

Velika *dubina ratišta* izuzetno je povoljna osobina za zemlje članice Varšavskog ugovora i posebno SSSR. U pravcu paralele ta dubina ratišta iznosi u idealnom slučaju preko 5.000 km, a u pravcu meridijana preko 2.000 km. Međutim, razumljivo je da zbog konkretnog rasporeda stanovništva, gospodarskih zona i prirodno-geografskih faktora ovakva dubina ratišta nema i adekvatno praktično značenje. Prednosti dubine ratišta odnose se ne samo na teritorij Sovjetskog Saveza direktno nego i na njegovu evropsku tamponsku zonu, prvenstveno u njemačko-poljskoj nizini, gdje na 52° N širina DR Njemačke i Poljske iznosi gotovo 900 km. Značenje ovih dimenzija potencirano je i činjenicom da se one odnose na zonu historijski najvažnijeg evropskog »koridora ratova«. Zahvaljujući svojoj veličini (22.402.200 km²), izuzetnoj dubini ratišta, SSSR je dosada bio u mogućnosti da u određenom razdoblju koristi te prednosti kao praktički najvažniju komponentu u svojoj odbrambenoj doktrini. I SSSR, i Kina u najvećoj su mjeri primjenjivali »trgovanje prostorom za vrijeme«.

6. Postojaije Varšavskog ugovora, razumljivo, prvenstveno je faktor sigurnosti samog SSSR-a. Zato postojanje rubnih *tamponskih zona* ima za tu zemlju izuzetno značenje.¹¹ Sve evropske satelitske zemlje, koje su ujedno i članice Varšavskog ugovora, mogu se smatrati kao tamponska zona; tamponska uloga ovog prostora, naravno, ne predstavlja novost – manje-više to je ono isto što je u versajskom sistemu nazvano »cordon sanitaire«; promijenio se samo pravac gledanja – nekada je to bio tampon Zapada prema komunističkoj opasnosti, danas je to tampon

^{10a} A. Beaufre: »Bojišta osamdesetih godina« str. 18, u zborniku »Rat budućnosti« (uredio M. Calder), »Stvarnost«, Zagreb 1969.

¹¹ O direktnim graničnim kontaktima između zemalja NATO-a i Varšavskog ugovora o značenju nekih gospodarskih i prirodnih faktora u odnosu na vojno-blokovske organizacije Evrope vidi više u radu: R. Pavić, »Geopolitičke karakteristike vojnog saveza NATO-a« (»Politička misao«, 3/1968, Zagreb, str. 355–380).

Sovjetskog Saveza prema Njemačkoj. Prostor tzv. istočne Evrope (»Zwischen Europa«) bez Ruske nizine, imao je više puta svojevrsnu tamponsku ulogu. Vrijedi to ne samo za cordon sanitaire versajskog sistema, nego dolazi do izražaja i u XIX st. Tako se Mazzini zalagao za stvaranje federacije država između Baltika i Jadrana; ova bi zona trebala imati važnu ulogu u očuvanju evropskog mira i predstavljala bi svojevrsni tampon koji bi odjeljivao i štutio Njemačku i Rusiju.¹² Međutim, u širem smislu istočna Evropa uključuje i Rusku nizinu; jedan od najvažnijih geopolitičkih karakteristika prostornog položaja Rusije jest njegova historijska tamponska i izolaciona uloga koja je kompenzирala demografske i vojne pritiske iz Heartlanda, zaštićujući tako centralnu i zapadnu Evropu.

Značenje evropske tamponske zone vrlo je veliko; brojčana snaga satelitskih armija je relativno mala, pogotovo u poređenju s vojnim snagama Sovjetskog Saveza. Naročito su satelitske zemlje beznačajne kao pomonski faktor; *zato i te osobine smatramo činjenicama koje ukazuju da sateliti imaju daleko veće značenje po svojoj tamponskoj funkciji, geografskom položaju i prostornom obuhvatu negoli po brojčanoj snazi svojih armija.* Sovjetska tamponska zona je znatne širine; najuža je u slučaju Mađarske gdje između gornjeg Potisja i ulaska Tise u Jugoslaviju iznosi svega 300 km. Međutim, kontakt s neutralnom Austrijom i neangažiranom Jugoslavijom sigurno uvelike pridonosi i bitnom proširenju te zone. Trupni evropski dio predstavlja svakako najvažnije sovjetsko tamponsko područje u Evropi, a najnovije stacioniranje sovjetskih trupa u Čehoslovačkoj očitо naglašava njegovo značenje.

I u sjevernom dijelu Evrope Varšavski ugovor, odnosno Sovjetski Savez, raspolažu također određenom tamponskom zonom. Iako je ostvaren direktni granični kontakt sa natovskom Norveškom, ipak neutralna Švedska i posebno Finska, vezana sa SSSR-om »Ugovorom o prijateljstvu i uzajamnoj pomoći«, vrše ulogu izolacionog prostora. Na svojim ostalim granicama Varšavski ugovor, a praktički se to odnosi samo na Sovjetski Savez, ima manje tamponskih država, i pretežno su ostvareni osjetljivi geopolitički kontakti – s Turskom (član NATO i CENTO pakta), Iranom (član CENTO pakta) i NR Kinom. Tamponsku ulogu vrše samo dvije države – NR Mongolija i Afganistan koji je svoju tradicionalnu ulogu dopunio i težnjama politici nesvrstavanja i koji nije član nijednog vojnog saveza. I nekadašnji je geopolitički položaj Afganistana bio vrlo osjetljiv – na njegovim su granicama kontaktirali Rusija, Vel. Britanija i Kina;¹³ danas Afganistan odjeljuje zemlje CENTO pakta od SSSR-a. Drugu tamponsku zonu predstavlja NR Mongolija. Međutim, za razliku od nesvrstanoг Afganistana, Mongolija je sasvim uvučena u sovjetsku interesnu sferu. Na ostalim sektorima SSSR direktno graniči s NR Kinom, što izaziva stalne probleme i napetosti – okruženje SSSR-a zaista je potpuno. Jedinu njegovu slobodnu fasadu predstavlja Arktički bazen. Međutim, zbog prirodno-geografskih

¹² F. Tudman: »Velike ideje i borba malih slavenskih naroda za nacionalnu slobodu« (»Kritika«, br. 2. Zagreb, 1968, str. 150).

¹³ Posebno se to odnosi na provinciju Wakhan.

faktora, problema saobraćaja i gospodarske valorizacije kao i dužine te fasade koju treba braniti, zatim najkraćih udaljenosti do Kanade i SAD, a sve u uvjetima kada atomske podmornice relativno lako savladaju ledeni pokrov u prostorima koji se teško kontroliraju, očito je da se ni ovaj sektor za sam Sovjetski Savez, a time i Varšavski ugovor, ne odlikuje najpovoljnijim uvjetima, iako smo ipak skloni da niz karakteristika ocjenjujemo i kao znatne prednosti.

7. Značenje ovih tamponskih zona očito je bitno potencirano (a ponekad i umanjeno) nizom prirodno-geografskih faktora.^{13a} U uvjetima kada munjeviti rat nije samo nedavno iskustvo nego pod novim nazivom »politike svršenog čina« i suvremena praksa, prirodni faktori imaju, unatoč fantastično povećanih tehničkih mogućnosti vojnih operacija i logistike, i danas ogromno značenje. *Čak i ne uzimajući u obzir druge faktore, skloni smo zaključivanju da sama veličina prostora, reljefne i klimatske karakteristike onemogućavaju takav munjeviti rat u vijetnamskim uvjetima; isti su ti uvjeti bili odlučan faktor u arapsko-izraelskom sukobu 1967. god.*¹⁴

Značenje *veličine prostora* i mogućnost trgovanja prostorom za vrijeme već je naglašeno. Naravno, ne treba zaboraviti ni svu problematičnost ni težinu takve obrambene doktrine, jer je ona u Sovjetskom Savezu morala biti primjenjivana upravo u onim dijelovima koji su gospodarski bili najrazvijeniji. Ne vrijedi to samo za Rusiju 1812. i SSSR 1941. god. ili Kinu u drugoj četvrtini XX st. – zona pohoda Aleksandra Makedonskog iznosila je u liniji zapad-istok oko 5.000 km; bio je to izraziti faktor njegove slabosti. Kod svih velikih carstava u prošlosti ispoljavala se uvijek jedna osobina geografskog značaja – svojom veličinom teritorija ona su očito, u nekadašnjim uvjetima, prelazila mogućnosti njihove organizacije i snagu centralne vlasti. Područje Varšavskog ugovora ima kontinentalne razmjere – njegova površina iznosi preko 23 milijuna km². Na tako velikom teritoriju mogu se lako dislocirati odlučujući ekonomski i strateški sadržaji, što bitno otežava, ili čak onemogućava, istodobni i opći nuklearni udar. Međutim, saobraćajem povezana ogromna prostranstava, zbog ekstremnih udaljenosti i surove klime, nameću velike teškoće funkcionalnoj organizaciji života i odbrani pojedinih dijelova vojnog saveza.

Reljef kao osnovni i okvirni element u prostoru, jedan je od determinirajućih faktora nekih geopolitičkih i geostrateških osobina zemalja Varšavskog ugovora. Izolacioni značaj reljefa na jugu i istoku vezan je u prvom redu za njegovu visinu – *svojom visinom koja ponekad prelazi i 7.000 m, širinom i naročito ulančenim karakterom, reljef predstavlja*

^{13a} Više je autora isticalo značenje povezanosti prirodno-geografskih faktora Ruske nizine i razvoja ruske državnosti. Iako nam je stran svaki prirodno-geografski determinizam, zanimljivo nam je mišljenje Pounsa kada kaže da se »Povijest Rusije više nego bilo koje zemlje u Evropi ne bi mogla razumjeti van svog geografskog okvira« (N. J. G. Pounds: »Geographie historique de l'Europe«, »Payot, Paris, 1950, str. 144).

¹⁴ Hans von Seeckt (1886–1936), njemački general koji poslije I svjetskog rata stvara buduće njemačke oružane snage. Njegove su ideje postale osnovica nacističke doktrine munjeviteg rata.

gotovo neprelazni bedem prodorima u unutrašnjost Heartlanda, ali, isto tako, i veliku saobraćajnu prepreku za povezivanje sovjetske centralne Azije i Sibira s primorjima Indijskog i Pacifičkog oceana. Reljefno su najotvoreniji zapadni dijelovi vojnog saveza. Tu se Ruska nizina prirodno nastavlja na nizinu Poljske i Njemačke koja se produžava sve do Atlantika. Iako je taj nizinski prostor vrlo komunikativan, zbog izuzetnih pogodnosti koje pruža velika dubina ratišta (mogućnost povlačenja u Heartland), članice Varšavskog ugovora u izrazitoj su strateškoj prednosti u odnosu na NATO pakt.

Otvorenost širokih *pradolina*, približno smjera istok-zapad, daje Poljskoj i istočnonjemačkoj nizini karakter lake prohodnosti i mogućnost za izuzetnu mobilnost velikih vojnih formacija. Prednost tog, strateški značajnog, područja i u tome što ima svoj prirodni nastavak u kontinuiranoj i višoj zoni morenskog zemljišta koja se preko Minska i Smolenska povezuje s Moskvom. Saobraćajne pogodnosti morenskog pojasa leže u njegovim reljefnim i petrografskim osobinama; sa 200-350 m apsolutne visine on je viši u odnosu na naplavne i močvarne ravni (100-150 m) uz rijeku Pripjat, Njemen i Zapadnu Dvinu koje ga okružuju sa sjevera i juga. Osim toga, morenski se materijal odlikuje ocjeditošću, pa time i laškom prohodnošću što je vrlo značajno za ovu koridorsku zonu. S obzirom na ključni odbrambeni položaj Smolenska u koridoru, koji dominira pristupom vitalnim ekonomskim i strateškim sadržajima ruskog zapada, nameće se optreba uvođenja pojma »Smolenska Vrata«.

Od velikog je geopolitičkog interesa i gotovo neprekinuta *lesna zona* koja se iz njemačkog Bördea preko Šljonska i Galicije nastavlja Ukrajinom sve do sjevernih predgorja Kavkaza. Les je zbog svojih fizičkih osobina propusna stijena, pa je stoga spomenuto područje ocjedito i pejzažno otvoreno, a time i saobraćajno prohodnije u odnosu na više planinsko zemljište Karpata i Sudeta na jugu, i zatvorene šumske zone, naročito nia teritoriju SSSR-a, na sjeveru. Istodobno, svojom velikom agrarnom vrijednošću i rudnim sadržajima u podlozi, to je jedna od najvažnijih gospodarskih i populacijskih okosnica zemalja Varšavskog ugovora.¹⁵

Klimatski činioci sigurno se nalaze odmah po važnosti na drugom mjestu. Na jugu pustinje u kombinaciji s reljefom, a na sjeveru neprekinuti pojas ledene pustoši tundre i Sjevernog ledenog mora, te zona tajge svojom širinom i neprohodnošću predstavlja izvanrednu odbrambenu barijeru prema demografskom i gospodarskom težištu vezanom za

¹⁵ Od Elbe preko Wroclava, Gornjeg Šljonska, Krakowa, Sandomierza, Drobyča, Lawowa, pa sve do Donjecskog bazena koncentriran je najveći dio rudarsko-industrijskog potencijala Istočne Njemačke, Poljske, Rumunjske i Ukrajine. Velika agrarna produkcija, bogata ležišta kamenog i mrkog ugljena, nafta, kamena sol, željezo, razvijena crna metalurgija, čine osnovni sadržaj jednog od strateški najvažnijeg dijelova vojne zajednice. Lesno područje, uključujući tu i lesnu zonu zapadnog Sibira ima površinu od 3.700.000 km² (16% teritorija vojne zajednice) s oko 124.000.000 stanovnika (41% stanovništva vojne zajednice).

zonu šumovite stepe i bjelogorice.^{15a} U zapadnim dijelovima vojnog saveza, većim utjecajem Atlantika, klimatski su ekstremi umanjeni, a prirodni je biljni pokrov društvenom intervencijom gotovo potpuno nestao — prevladavaju tipični kulturni pejzaži u kojima, osim niskih reľjefnih i hidrografskih elemenata, nema izrazitih prirodnih prepreka i izolirajućih faktora koji bi imali veće značenje u strategiji i taktici eventualnog ratnog sukoba.

Dobro razvijena mreža vodenih putova, u strateškom pogledu, daje određene prednosti s obzirom na neovisnost od željezničkog i cestovnog saobraćaja koji vojnim zahvatima može biti vrlo brzo paraliziran. Zbog toga je za ocjenu geopolitičkih i geostrateških osobina područja Varšavskog ugovora važno barem naznačiti i neke hidrogeografske osobine. Reljefna otvorenost većeg dijela vojne zajednice predstavlja veliku pogodnost za povezivanje pojedinih riječnih sistema kanalima. Te su prednosti naročito izražene u evropskom dijelu SSSR-a, zatim na području Poljske i DR Njemačke. Kako je većina tokova usmjerena približno pravcem sjever–jug, postojanje i izgradnja što gušće kanalske mreže, naglašena je potrebom unutrašnjeg povezivanja pravca istok–zapad članica vojnog saveza, kako bi se i time omogućilo dobro snabdijevanje neke pretpostavljene fronte na zapadu. Pored toga, sam *smjer* velikih tokova u poljsko–ruskoj nizini povoljnih je osobina u odnosu na odbrambene prednosti zemalja Varšavskog ugovora. Zbog svoje opće orijentacije, približno od sjevera prema jugu, imaju i Visla i Dnjeper i Volga veliko strateško značenje, koje nije zanemarivo čak ni u današnjim tehničkim uvjetima.

Iako se u ocjeni klimatskih prilika prvenstveno misli na zimske uvjete, odnosi se to, prema maršalu Jeromenku, i na ljetnu situaciju.¹⁶ Njemačka je armija bila slabo pripremljena za nagle promjene vremena, zimske hladnoće, stepsku prašinu ljeti i »raspućicu« u proljeće i jesen. Na početku zime 1941 godine temperature su neuobičajeno rano pale već na —20° C (početkom treće dekade studenog). Kasnije temperatura pada na —35° ili čak —40° C (5. XII). Pri ovakvim temperaturama onemogućen je bio rad (nekadašnjoj) motorizaciji i automatskom oružju, a armija se nije mogla snabdijevati toplim obrocima niti naći zaklonište u uvjetima »spaljene zemlje«. Već početkom listopada 1941. godine pao je prvi snijeg, a njegovo je topljenje izazvalo vrlo jaku raspućicu. Izgradnja utvrđenja u zamrznutoj zemlji bila je često nemoguća; njemačka je ardenska ofenziva (prosinac 1944) u mnogome izgu-

^{15a} U zoni šumovite stepe, stepe i bjelogorice na površini od 4,746.500 km² (21,3% teritorija SSSR-a) živi 139,631.000 stanovnika (66,9% ukupnog stanovništva SSSR-a).

¹⁶ Ukazali su na to i V. Dobrinčić i Z. Sulejmanpašić (»Tajna mreže Lucy«), Zagreb, bez godine izdanja, str. 47), kada ističu da »Maršal Jeromenko navodi još primjera o tome kako je otpor sovjetske armije i daljina velikog ruskog prostora već u to vrijeme usred žarkog ljeta ozbiljno umanjivala borbenu sposobnost pojedinih njemačkih jedinica«. Zanimljivo je da Carl von Clausewitz u svom poznatom djelu »O ratu« i u predavanjima koja je održao pruskom prijestolonasljedniku (1810, 1811. i 1812. god.) dosta opširno obrađuje neke osobine prirodne sredine značajne prvenstveno u sferi taktike — odbranu i napad u planini, na rijekama, močvarnom ili šumskom zemljištu, a da općenito vrlo malo pažnje posvećuje vremenskim i klimatskim uvjetima.

bila na svojoj udarnoj snazi, jer su se na poledici tenkovi sporije kretali, a magla je onemogućila podršku avijacije; izuzetni njemački naponi da se zauzme Lenjingrad motivirani su činjenicom da se njemačka armija našla u zimskim uvjetima u izuzetno surovoj prirodnoj sredini – Lenjingrad je bio jedina prikladna luka, jedini veliki grad, okružen, inače relativnom pustoši i vrlo nepovoljnim prirodnim uvjetima, gdje je mogla prezimiti jedna velika armija;¹⁷ u NOB neke su neprijateljske ofenzive (pogotovo II ofenziva u siječnju i veljači 1942. god.) poduzimane zimi, jer se računalo da će slabo opremljene partizanske jedinice biti lakše uništene. Nije, naravno, teško navesti niti niz historijskih primjera – u rusko-japanskom ratu; zbog jakih zima u Sibiru (–43⁰ C) željeznički je transport sibirskom magistralom bio posve onemogućen, pa su operacije ruske vojske umjesto u siječnju započele tek u ožujku 1905. godine; zimi 1914. na 1915. god. u Karpatima su se na –25⁰ i –30⁰ C smrzavale čitave jedinice. Naravno, ne treba zaboraviti niti suprotne primjere – Lenjingrad se mogao opsežnije snabdijevati tek kada se zamrzlo Ladoško jezero preko kojeg je organiziran »Put života«; odlučne operacije Sovjeti izvode obično zimi (moskovska, staljingradska, budimpeštanska, vislanska operacija).^{17a}

Osim ovih općih značajki prostornog, reljefnog i klimatskog karaktera, pojedini se granični sektori odlikuju i specifičnim karakteristikama. Mogućnosti za prodor na teritorij SSSR-a iz tamponskog evropskog kontinentalnog dijela uglavnom su trojake i sve imaju svoje ishodište u poljsko-njemačkoj nizini:¹⁸

1) za prodor preko Baltika, koji kao krajnji cilj ima Lenjingrad, povoljnije je da bude maritimno orijentiran. Na kopnu ovdje postoji relativno slabo razvijena saobraćajna močvarna zona oko toka Narve, barijera Pejpuskog (Čudskog) i Pskovskog jezera oko 130 km dužine u smjeru sjever–jug) i močvarna zona rijeke Velikaje. Izvjesno odbrambeno značenje ima i tok Visle – Poljaci su 1939. godine smatrali da je Visla od odlučnog značenja za odbranu zemlje; i 1944. na 1945. godinu Visla je bila važna linija u njemačkoj odbrani.

2) Drugi mogući pravac prodora je onaj koji, također, iz poljsko-njemačke nizine, koristeći ocjeditije i prohodnije prostore Bjeloruske grede, Smolenskih vrata i Smolensko-moskovske visočine, ima za cilj Moskvu.

3) I posljednji je pravac onaj koji koristi nešto više, ali ipak komunikativno i lako prohodno karpatsko podgorje, a nastavlja se preko Ukrajine prema Volgogradu i Vratima naroda kao svojim ciljevima. Ovaj je pravac za prodor najpogodniji; dok su prva dva u znatnoj

¹⁷ Iako to ne bi trebalo posebno isticati, nije na odmet ograditi se od bilo kakvog prirodno-geografskog determinizma. Očito je da je u svim situacijama ono što se može svesti pod ideju »Panfilovaca« bilo svakako najodlučnije.

^{17a} Značenje klimatskog faktora moglo bi se ilustrirati i s još više primjera – međutim dovoljno je na ovom mjestu podsjetiti na talijansku kampanju u Etiopiji 1935. ili njemačko zauzimanje Norveške 1940. godine.

¹⁸ Ovdje sada nisu uzeti u obzir operacijski pravci kojima je ishodište Panonska nizina.

mjeri ipak otežana postojanjem šumsko-močvarnih zona, koje sigurno ubrajamo među najteže savladivu prirodnu sredinu, posljednje karakterizira lako prohodna stepa; a na završetku se ispred Vratiju naroda nalazi Volgograd, ključna tačka za prodor prema Bakuu, Heartlandu i za kontrolu volšnog plovnog puta. Volga predstavlja glavnu saobraćajnicu za veze sjevernog i južnog dijela Rusije. A u uvjetima I svjetskog rata i građanskog rata to je bila jedina kontinuirana saobraćajnica između sjevera i juga¹⁹. Ista je osobina vrijedila i u II svjetskom ratu – oko 50% robe koja je prije samog rata transportirana u SSSR-u vodenim putovima išla je Volgom. God. 1942. Hitler je izjavio da je Staljingrad ono mjesto gdje se može prekinuti transport oko 30.000.000 tona robe od čega oko 9.000.000 tona otpada na naftu; Hitlera zanimaju osim toga žita i željezna ruda. S druge strane, Volgograd se nalazi u zoni prohodne stepe koja se prema istoku nastavlja, isto tako, prohodnom, iako znatno sušnijom zonom; istočnije su položena Vrata naroda i južnosibirski koridor kojim se prodire u Heartland.

Između dvaju navedenih pravaca – ono smolenskog i južnoukrajinskog, nalazi se široka šumsko-močvarna zona neobično bogata tokovima – na oko 100.000 km² (sa oko 33% šume) ovdje se nalazi Polesje, jedan od glavnih odbrambenih sektora SSSR-a prema zapadu. Odbrambene prednosti posve ovise o prirodno-geografskoj sredini. Saobraćajna mreža je izuzetno rijetka, što uostalom u velikoj mjeri vrijedi i za ostali dio sovjetskog zapadnog graničnog sektora. Međutim, ovaj nedostatak saobraćajne mreže ovdje nije toliko rezultat gospodarske nerazvijenosti, nego je prvenstveno odbrambenog značaja. U II svjetskom ratu Sovjeti su očajnički branili Brest na zapadnoj strani Polesja, jer je on jedna od ključnih tačaka koja se nalazi ispred pripjatske izolacione zone – Brest je raskršće pet željezničkih pravaca od kojih jedan prolazi upravo sredinom Polesja; nalazi se na centralnoj magistrali Varšava–Minsk–Smolensk–Moskva; raskršće je putova i za Ukrajinu; nalazi se na spoju Dnjeparsko-buškog kanala.

Pored ovih triju navedenih strateških pravaca, kojima se zajedničko ishodište nalazi u poljsko-njemačkoj nizini, treba spomenuti još jedan – to je pravac iz Panonske nizine koji se preko najužeg dijela Karpata nastavlja prema Ukrajini. Karpati su ovdje ne samo najuži nego i s nizinom prijevoja ispod 1.000 m. Ipak, karpatski luk u cjelini kao i češke Sudete treba promatrati u okviru odbrambenih prednosti, jer su nedostaci glavne tranzitne zone i komunikacijski najlakše savladivog prostora – Moravskih vratiju (nešto preko 300 m) – kompenzirani činjenicom da se na njihovoj južnoj strani nalaze neutralna Austrija i nesvrstana Jugoslavija. Svi ovi operacijski pravci bili su prije II svjetskog rata zaštićeni ne samo navedenim prirodnim faktorima nego i posebnim odbrambenim sistemom, koji, nažalost, nije bio na vrijeme dovršen. To se odnosi na tzv. »Staljinovu liniju« između Pskova i Crnog mora, približno meridionalnog pružanja, dužine 1.400–1.500 km, koja,

¹⁹ O geopolitičkim karakteristikama položaja Caricina i Staljingrada vidi u radu: »Volgograd – značenje geografskog položaja i razvoj funkcija« (Zbornik, »Zemlja i ljudi«, sv. 17, Beograd, 1967, str. 163–176).

međutim, nije predstavljala ozbiljniju prepreku njemačkom prodoru na istok. Zanimljivo je da su u skladu s prirodnim pogodnostima, na svom povlačenju iz SSSR-a Nijemci izgradili tzv. »Istočni bedem« koji se oslanjao na rijeku Narvu, zapadne obale Čudskog jezera, Pskov, rijeku Velikaju, gradove Oršu, Zlobin i rijeku Pripjat.

Sve navedeno jasno ukazuje da je SSSR u sistemu Varšavskog ugovora strateški svakako najbolje zaštićen – postojanje tamponske zone i neke prirodne karakteristike tome najviše pridonose. S druge strane, ostale su članice ugovora daleko izloženije – u direktnom su kontaktu sa državama NATO-a, među njima i sa SR Njemačkom, a prirodni su faktori za njihovu odbranu od relativno manjeg značenja. Međutim, suvremeno i nadasve moderno naoružanje, pogotovo velikih armija, nove potrebe i mogućnosti logistike, razumljivo umanjuju značenje niza prirodnih faktora. Pogotovo su na to ukazali sovjetski manevri nazvani »Operacija Dnjepar« (u Ukrajini i Bjelorusiji 1967. god.) kada se pokazalo da čitava divizija u punom borbenom sastavu i sa složenim pratećim mehanizmom može za tri noći prevaliti 800 km; za svega nekoliko dana postavljen je naftovod dug 600 km; pontonski most preko Dnjeptra (za željeznicu i najteža raketna vozila) izgrađen je za manje od 1 sata, itd.²⁰ Značenje ovakvih dostignuća nužno navodi na zaključak o mogućoj zanemarivosti prirodno-geografskih faktora. Međutim, njihovo je značenje uvijek veliko, pa ovaj prilog ima i posebnu svrhu da na te činioce i naročito upozori.

Varšavski ugovor kao izraz najvećeg teritorijalnog obuhvata sovjetske interesne sfere

Poslije II svjetskog rata Sovjetski Savez raspolaže teritorijem koji sve do danas predstavlja njegov najveći prostorni obuhvat (22,402.200 km²). Područje njegovog direktnog utjecaja prostire se još i na članice Varšavskog ugovora u Evropi (oko 990.000 km²) i na NR Mongoliju (1,565.000 km²). Zato od posebnog interesa može biti ma i najkraći pregled teritorijalnog širenja i Rusije i Sovjetskog Saveza. Stara je Moskovijska nakon stabilizacije u sekundarnoj postkijevskoj i sjevernoj regiji jezgre imala 4 glavna pravca geopolitičkog širenja – prema Baltiku, Crnom moru, Kavkazu (i Bliskom istoku) i Sibiru.

Tek s teritorijalnim širenjem Moskovijske, koje se jače afirmira od XVI st., velika Ruska nizina i ruska država gube karakter izrazito tamponskog prostora koji je vrlo dugo imao ulogu barijere koja je srednju i zapadnu Evropu branila od demografskih pritisaka iz prostora azijskog Heartlanda. U tom je smislu za nesmetani gospodarski i politički razvoj Evrope Rusija odigrala ogromnu (i nepriznatu) ulogu^{20a} – i tek s osvajanjima u pravcu Heartlanda, Rusija se riješila stalnih pritisaka koji su dolazili iz te prostrane kontinentalne unutrašnjosti.

²⁰ S. Vujica, »Operacija Dnjepar« (»Borba«, 11. X 1967) i A. Gabelić, »Dnjepar i strategija« (»Borba«, 15. X 1967).

^{20a} Isto se, uostalom, odnosi i na hrvatski »antemurale christianitatis«.

Neka se od tih osvajanja mogu definirati kao izrazito kolonijalna – prvenstveno se to odnosi na područje sibiru. Uspoređujući ovu situaciju s američkim osvajanjem Dalekog zapada u skladu s »*manifest destiny*« idejom dolazimo do specifičnog problema tzv., u teritorijalnom smislu povezanih ili »*kontinuiranih kolonija*«, koje se odlikuju jednom posebnom specifičnošću – one su, za razliku od praktički svih drugih kolonijalnih prostora, konačno i definitivno inkorporirale u jednu državnu zajednicu s nekadašnjom »kolonijalnom maticom«. Proces je kod svih ostalih kolonija bio sasvim obrnut; sve su one već pretvorene (ili je taj proces u toku) u nezavisne države. Bitni faktor kod toga predstavlja činjenica teritorijalne diskontinuiranosti matice i kolonija, njihova velika prostorna udaljenost i prekomorska odijeljenost. Međutim, u slučaju Rusije, SAD i Kine upravo je zbog teritorijalnog kontinuiteta i povezanosti »matice« s »kolonijom«, bilo moguće da se vrlo veliki, od »matice« udaljeni i svojim geografskim, historijskim i etničkim osobinama vrlo različiti prostori formiraju s »maticom« jedinstveni državni teritorij.²¹

Unatoč niza promjena na mnogim sektorima granica, ipak su se najvažnije promjene desile u Evropi, i to u razdoblju 1938–1945. godine. Promjene u Evropi značajne su i zato jer je upravo u ovom prostoru Sovjetski Savez stekao najviše novih teritorija i preko zone satelitskih država prodro najviše u Zapadnu Evropu.^{21a} Izuzevši starija osvajanja u Sibiru, u Aziji su prirodno-geografske tamponske zone, velike demografske mase posve stranog stanovništva (Kina) ili evropske velike sile (V. Britanija) uspješno spriječavale daljnje širenje Rusije.²² Slične osobine prirodno-geografskog značaja, ali i daleko izrazitije suprotnosti s V. Britanijom i Turskom onemogućavale su širenje na Bl. istoku – očito je širenje prema Evropi bilo najuspješnije. I historijske su tendencije Rusije uvelike orijentirane prema Evropi – dovoljno se prisjetiti podjele Poljske ili težnji za širenjem utjecajne sfere prema Balkanskom poluotoku kao i borbe za rješavanje Istočnog pitanja i režima Moreua; Juraj Križanić je u XVII st. uzalud radio na ujedinjenju svih Slavena pod vodstvom Rusije – očito bi ovakvo uspješno ujedinjenje proširilo ruski utjecaj daleko prema Zapadu. Ipak, treba spomenuti da Križanić u svojoj viziji teritorijalnog razvoja Rusije ne predviđa njezino direktno širenje prema Zapadu, nego samo prema Crnom moru i Kaspijskom jezeru i centralnoj (Zakaspijskoj) Aziji, odakle treba probiti put u Indiju.²³

²¹ Rusija je sredinom XIX st. prodala Aljasku SAD kao tada za Rusiju bezvrijedan prostor. Pri tome treba posebno istaći da su iste osobine vrijedile i za Čukotski poluotok – međutim, on se drži matičnog azijskog kopna, teritorijalno je kontinuirano povezan s ostalim Sibirom, pa njegovo otuđivanje nije moglo doći u obzir.

^{21a} Inače, treba podsjetiti da je teritorij Rusije najviše sezao na zapad u razdoblju 1815–1918, kada je Carskoj Rusiji bilo priključeno tzv. »Veliko Varšavsko vojvodstvo«. Na taj je način Rusija dopirala čak do 180 ist. geografske dužine.

²² Inače relativno lako osvajanje Sibira, savladivanje ogromnih prostora i izuzetno surove životne sredine, bilo je u najvećoj mjeri olakšano nedostatkom jačeg otpora u uvjetima populacije pustoši.

²³ N. P. Škerović: »Duro Križanić« (»SAN«, Posebna izdanja, Knjiga CIX, Filozofski i filološki spisi, knjiga XVIII, Bgd. 1936, str. 95).

Poseban interes ispoljavala je Rusija za ostvarenje izlaza na Sredozemno more – zato se afirmacija utjecaja u Srbiji i Crnoj Gori mogla smatrati prirodnom. Isto tako, stvaranje sanstefanske Velike Bugarske moglo je poslužiti kao osnovica za širenje ruskog utjecaja i interesne sfere sve do obala Egejskog mora, jer je teritorij Bugarske bio toliko povećan da je uključivao jedan dio obale Solunskog zaljeva i Zapadne Trakije.

Iako su težnje Rusije vrlo stare, a izražavaju se prvenstveno pokušajem zaštite pravoslavnih kršćana u Turskoj, od kraja XII st. jače se ističu neki teritorijalni aspekti – P. Voznicin (sa strane Rusije sudjelovao u sklapanju Karlovačkog mira 1699. god.); bio je i tvorac prvog ruskog političkog plana o stvaranju jedne slavenske države u jugoistočnoj Evropi koja bi bila pod ruskim utjecajem i oslonac ruske politike.

U XIX st. interesi su Rusije prema balkanskim zemljama naročito naglašeni – vezani su uz panslavensku ideju, srpske ustanke, osnivanje »Slavenskog komiteta« u Rusiji (1858. god.) i sl. Sukob s Austrijom pri tome je trajan, a očituje se ne samo u političkim i teritorijalnim nego i gospodarskim pitanjima. Nešto kasnije, tj. 1907. g. Austro-ugarska vrši diplomatske pripreme za izgradnju željezničke pruge iz Bosne preko Sandžaka do Kosovske Mitrovice. Zato 1908. godine Rusija ističe i svoj prijedlog – gradnju željeznice između Dunava (Zapadna Vlaška) i Sjeverne Albanije. Traženje oslonca u Rusiji za pravoslavne balkanske narode bilo je prirodna pojava – vidi se to dobro iz Garašaninovog »Načertanija« (1844. god.) u kojem se alijansa Srbije i Rusije smatra najprirodnijom.

Rusko (sovjetsko) teritorijalno širenje prema zapadu anticipirao je već Marx sredinom XIX st.²⁴ – sa začuđujućom tačnošću Marx predviđa prodor Rusije u Sredozemlje i Jadran; ispunjenje tih predviđanja vidimo danas u afirmaciji sovjetske mediteranske flote ili u eventualnom farmiranju sovjetskih baza na teritoriju Albanije. I ne samo to – Marx predviđa da bi prirodne granice Rusije mogle ići od Szezecina do Trsta, a sve do 1948. godine, dakle prije rezolucije Informbiroa i potpisivanja »Državnog ugovora s Austrijom«, to je zaista i bila približna granica sovjetske interesne sfere. Marx govori i o pripojenju Mađarske, Pruske i Galicije – a danas dio istočne Pruske i Galicije zaista su direktno pripali Sovjetskom Savezu, dok je Mađarska uključena u zonu Varšavskog ugovora. Historijski panslavizam u svom panslavskom obliku ima u teritorijalnom aspektu sasvim jasne suvremene rezonance; u drugoj polovici XIX st.²⁵ smatrao je Danilevsky da panslavistička unija treba obuhvatiti osim svih slavenskih naroda još i Rumunjsku, Mađarsku, Grčku i Carigrad. Podsjećamo ponovno da smo uz odgovarajuće iznimke (dakle bez Carigrada, ali s DR Njemačkom), a u uvjetima prije 1948. god. bili svjedoci gotovo ispunjenih navede-

²⁴ F. Tuđman, op. cit. str. 145.

²⁵ idem, op. cit. str. 177.

nih predviđanja. Jugoslavija je još pripadala istočnom bloku, a Marsova je gerila zahvatila Grčku. Panslavistička unija poklapala se praktički sa zonom sovjetskih evropskih satelitskih država.

Posebni interes izazivaju, naravno, relativno novije prilike. U razdoblju od 1938–1945. godine formirane su današnje zapadne granice Sovjetskog Saveza i, uz izuzetak Jugoslavije poslije 1948. i Albanije poslije 1961, odnosno 1968. godine, i današnja zona satelitskih država²⁶. Sovjetski je Savez stekao novu kontinuiranu zonu od Arktičkog bazena do Crnog mora pripajanjem dijelova Finske, baltičkih republika, dijela istočne Pruske, širenjem Bjelorusije i Ukrajine prema Zapadu, pripajanjem Karpatske Ukrajine, Bukovine i Besarabije. Radi se, dakle, o zoni koja između Petsama i dunavske delte ima dužinu od oko 2.800 km, dok njezina najveća širina (na oko 52° N) iznosi preko 400 km; površine te zone (oko 490.000 km²) odgovara veličini Švedske i Danske uzetih zajedno. *Jasno je vidljivo da je nekadašnja politika Sovjetske Rusije, tj. politika odricanja teritorija poslije oktobarske revolucije (Finska, Estonija, Letonija, Litva centralna Poljska, Kars, Ardahan), zamijenjena s jedne strane politikom direktnog sticanja teritorija, a s druge strane politikom indirektnog širenja utjecaja preko lagerskih satelitskih država.* Zapadna granična linija iz 1938. god. bila je na više sektora za Sovjetski Savez vrlo nepovoljna – ona je prolazila u izuzetnoj blizini Lenjingrada (oko 30 km, danas oko 145 km), dok su Pshov, Minsk i Odesa također bili granični gradovi.²⁷

Nove promjene granične linije i neki pripojeni teritoriji: imaju za Sovjetski Savez ili ekonomsko ili izuzetno strateško značenje, ukazuju na težnju zauzimanja što duljih obalnih fasada, otvaraju posebno značajne direktne granične kontakte, definiraju SSSR kao podunavsku zemlju, ukazuju na moguće izraze ruskog (velikoruskog i ukrajinskog) nacionalizma. Tako sticanje nove luke i sirovinskog rudarskog područja (Petsamo) ima veliko gospodarsko značenje; širenje teritorija na Karelijskoj prevlaci i neutralizacija Manerheimove linije znači opravdano strateško osiguranje Lenjingrada; sticanje dijela istočne Pruske i Besarabije ukazuje na težnju širenja sovjetske primorske fasade, a pripadnost dijela istočne Pruske Ruskoj SSR ili dijela Moldavije Ukrajinskoj SSR na moguće ruske ili ukrajinske nacionalističke aspiracije; participacija na dunavskoj delti i dijelu Panonske nizine (u Potisju) definiraju SSSR i kao podunavsku zemlju, a pripajanje Karpatske Ukrajine ostvaruje direktne granične kontakte i sa ČSSR-om i Mađarskom²⁸. Jedna od svakako najvažnijih i najnepovoljnijih osobina za-

²⁶ Nekih je promjena bilo i kasnije – tako je granica prema Poljskoj definitivno utvrđena 1951. godine. Međutim, korektura se odnosila na vrlo mali teritorij – na svega oko 480 km².

²⁷ Ukupna dužina sovjetskih granica iznosi preko 60.000 km od čega samo oko 20.000 km (tj. polovica dužine ekvatora) otpada na kopnene granice. Granica prema zapadnoj evropskoj fasadi duga je oko 4200 km.

²⁸ Razumljivo je da iz opsega ovog rada koji je prvenstveno samo geopolitičkog značaja izlazi ocjena opravdanosti ili neopravdanosti izvršenih teritorijalnih i graničnih promjena. No, nije na odmet istaći dva sasvim kontrastna primjera – dok ce-

padne granice jest granični raspored neruskog stanovništva – unatoč novije kolonizacije ruskog etničkog elementa – odnosi se to na čitavu graničnu liniju, osim prema Poljskoj, ČSSR i Mađarskoj.

Upozoravajući na širenje sovjetske interesne sfere, moramo na kraju svakako na pomenuti na oni planovi o podjeli interesnih sfera o kojima je bilo riječi između Sovjetskog Saveza i Vel. Britanije 1944. god. nisu u potpunosti ispunjeni – tako su interesi između SSSR-a i ostalih izraženi u postocima utjecaja, tada bili raspoređeni na slijedeći način: Rumunjska – 90% SSSR, ostalo »Zapad«; Grčka – 90% V. Britanija, ostalo SSSR; Jugoslavija i Mađarska – 50 : 50; Bugarska – 75% SSSR, ostalo »Zapad«.^{28a}

Geostrateško značenje evropskih sektora Varšavskog ugovora

Geopolitičke i geostrateške karakteristike pojedinih graničnih sektora Varšavskog ugovora vrlo su različite osjetljivosti i značenja. Ali treba istaći i jednu osobinu koja je u mnogočemu zajednička – naime, na praktički svim svojim graničnim linijama, a pogotovo to vrijedi za Evropu, SSSR je stvorio uvjete koji ili omogućavaju poticanje osnovnog nerazumijevanja, ili mogu biti korišteni za propagandne poteze protivnika. Odnosi se to na sve granične sektore osim u Karpatskoj Ukrajini (prema ČSSR i Mađarskoj), Afganistanu i NR Mongoliji, koja se i sama osjeća ugrožena od kineskog susjeda. Ipak treba podsjetiti i na jednu granicu koja je očit ambivalentnog značaja – to je granica prema Perziji i Turskoj. Dok je, s jedne strane, ona definirana suprotnostima različite blokovske pripadnosti, s druge su strane afiniteti određenih grupa stanovništva, a odnosi se to na Armene u Turskoj i Kurde u Turskoj, Perziji i Iraku, očito usmjereni prema Sovjetskom Savezu.

1) *Arktički sektor*, iako prvenstveno definiran gospodarskom i populacijskom pustoši, dobiva veće značenje tokom 1950-tih godina kada nove tehničke mogućnosti avijacije, nuklearnih podmornica koje plove pod ledom i raketna tehnika upravo preko Arktičkog prostora ostvaruju najkraću moguću povezanost između Sovjetskog Saveza i SAD. Naravno, samo djelomično raspoloživi podaci pokazuju da između New Foundlanda i Aleutskog otočja (uključujući i Groenland i Island) SAD raspolažu sa 17, a SSSR sa 14 značajnih zračnih baza. Iz svojih baza na Aljasci SAD obuhvaćaju, unutar izotele od 5.500 km, najvažnije gospodarske dijelove SSSR-a i NR Kine, tj. zapadni Sibir, Bajkalsko područje i Mandžuriju, dok se sa sjevernog Groenlanda (Thule), unutar udaljenosti od 4.500 km, nalaze važni industrijski rajoni lenjin-

sija Karpatske Ukrajine ne može izazivati nikakav spor između Čehoslovačke i SSSR-a, zbog očite etničke pripadnosti ovog prostora Ukrajini, dotle je pitanje Moldavije sasvim drugačijeg značaja – Rumunjska i danas smatra da je Moldavija integralni dio njezinog historijskog i nacionalnog teritorija.

^{28a} Ive Mihovilović: »Kako su, i kada, veliki dijelili svijet« (»Kritika«, br. 2. Zagreb, 1968, str. 189).

gradskog, moskovskog i srednjeuralskog prostora. S druge strane, SSSR ne uživa takve ofenzivne prednosti relativno manjih udaljenosti, jer, dok je on u većoj mjeri izložen bazama na obalama Kanade, Groenlanda i kanadskog arktičkog arhipelaga, SAD su daleko bolje branjene kanadskom Tamponskom zonom. *To nas dovodi do zaključka da se u suvremenim uvjetima SAD nalaze u daleko povoljnijoj situaciji u odnosu na svoj strateško-odbrambeni položaj. Nekada je Heartland zaista uživao izuzetne prednosti kao područje teško pristupačno silama koje dominiraju svjetskim morem. Međutim danas, u uvjetima sovjetsko-kineske konfrontacije, odbrambena je jezgra Heartlanda razbijena i obje su zemlje ugrožene upravo u središtu azijske kontinentalne mase. SAD su danas u daleko povoljnijoj situaciji – one nemaju direktnog graničnog kontakta sa SSSR-om, a niti s Kinom; Pacifik i Atlantik još uvijek imaju izolaciono značenje; sa strane Latinske Amerike ne može zaprijetiti nikakva opasnost; na sjeveru su zaštićene Kanadom i Arktikom, gdje se također nalaze i njezine isturene vojne i radarske baze; upravo iz navedenih razloga danas SAD uživaju prednosti jedne od vojno strateških najsigurnijih i najbolje branjenih zona u svijetu.*

2) *Srednjeevropski sektor* definiran je u svom značenju pojmom tzv. »želznog trokuta« (Berlin, Varšava, Prag). Ovo je zona na koju se odnosio »Plan Rapacki« o denuklearizaciji SR Njemačke, DR Njemačke, Poljske i Čehoslovačke, što je u skladu s tamponskom ulogom ovog prostora. Također, ovdje su izvršene i najveće teritorijalne promjene, jer je Poljska pomaknuta na zapad povrativši tu oko 100.000 km², dok je oko 180.000 km² vraćeno Sovjetskom Savezu. (Pored toga, neke od najvažnijih svjetskih migracija stanovništva izvršene su poslije II svjetskog rata upravo u ovom prostoru).

Novim stacioniranjem sovjetskih trupa u ČSSR od 1968. godine stekao je Sovjetski Savez najbolju mogućnost kontrole DR Njemačke i Mađarske izvana, tj. iz »Češke tvrđave«, centralno lociranog i jednog od strateški najvažnijeg čvorišnog dijela Evrope, a također se sa svojim trupama i ovdje približio granici »Zapada« isto kao i u DR Njemačkoj i Mađarskoj. Osjetljivost ove zone s jedne je strane naglašena i lakom komunikativnošću njemačko-poljske nizine i izloženim položajem uranskih rudišta uz zapadnu granicu ČSSR, a s druge strane činjenicom da nijedna evropska zapadna država još nije poduzela korake za priznanje DR Njemačke i granice na Odri i Nnsi²⁹. Ali, čini se da spomenuta granica za SR Njemačku, kao zapadnog partnera koji bi za tu među mogao biti najviše zainteresiran, nije i najvažniji problem u ovom prostoru. SR Njemačka je već predlagala Poljskoj da se povedu pregovori o granici na Odri i Nisi uz jamstvo da će SR Njemačka s najvećom mogućom vjerojatnošću i prihvatiti tu granicu, ako Poljska podrži ujedinjenje Njemačke.

²⁹ Gert Petersen: »Neophodnost priznanja postojećih granica u Evropi«, (»Međunarodna politika«, br. 453, 16. II 1969, str. 9–11).

3) Za razliku od sjevernog krila Varšavskog ugovora u zoni »željeznog trokuta«, geopolitička je osjetljivost *južnog krila* manja, iako u novije vrijeme nešto naglašenija ambicioznom i zabrinjavajućom politikom Bugarske. Dok se sjeverno krilo odlikuje direktnim graničnim kontaktom sa Zapadom, južno je krilo daleko zaštićenije – Mađarska graniči samo sa satelitskim državama, Neutralnom Austrijom i nesvrstanom Jugoslavijom. Ta činjenica kompenzira strateške nepovoljnosti ovisne o reljefnim karakteristikama Panonske nizine, odnosno njezinoj izuzetnoj komunikativnosti i otvorenosti. Rumunjska je još zaštićenija – osim sa satelitskim zemljama graniči još jedino s Jugoslavijom i Crnim morem, na kojem dominiraju pomorske snage Varšavskog ugovora. Slično kao i u ČSSR i Bugarskoj – a za razliku od DR Njemačke, Poljske i Mađarske – prirodni faktori pogoduju boljoj strateškoj zaštićenosti Rumunjske – njezini reljefno niži, gospodarski i populacijski važniji i komunikativniji dijelovi orijentirani su prema savezničkim zemljama, dok se barem dio državnog teritorija nalazi zaštićen Karpaticima. Ovakav je geografski položaj Rumunjske sigurno među faktorima koji bi u slučaju eventualne sovjetske intervencije u Rumunjskoj učinio neprihvatljivim jedan od uzroka kojim je sovjetska strana objavljavala akciju prema ČSSR – tj. neposrednom vojnom opasnošću od strane SR Njemačke.³⁰

Sve samostalnija vanjska i unutrašnja politika Rumunjske uzrok je mnogih suprotnosti prema Sovjetskom Savezu i faktor slabljenja Varšavskog ugovora u ovom sektoru. To vrijedi pogotovo onda kada se ima u vidu i problem Besarabije koji Rumunjska smatra svojim integralnim dijelom, a što se uvijek može koristiti kao faktor nerazumijevanja sa SSSR-om. Odmicanje granice od Odese na Prut i dunavsku Deltu i pripajanjem Karpatske Ukrajine, SSSR je postao i direktna podunavska zemlja – što je značajno ne samo sa geopolitičkog nego i gospodarskog aspekta.³¹

Zaštićenost i udaljenost Rumunjske od glavnih zona potencijalnih evropskih sukoba (područje Njemačke i Sredozemlja) predstavlja za tu zemlju sigurno povoljne geopolitičke faktore. Međutim, za vođenje samostalnije unutrašnje i vanjske politike i ekonomije blizina i direktni granični kontakt sa SSSR-om, sigurno, su nepovoljni pogotovo u uvjetima postojanja moldavskog problema. Rumunjska, zahvaljujući svojim prirodnim bogatstvima ima realne gospodarske pretpostavke za jaču afirmaciju i izvan okvira SEV-a. To je omogućeno vlastitom i

³⁰ Jedan kratki citat iz članka A. Varlamova (»Pod prikritijem novoj vostočnoj politici«, »Novoje vremena«, No 31, 2. VIII 1968, str. 4-6), objavljenog neposredno pred vojnu intervenciju jasno ukazuje na pretpostavljenu njemačku opasnost. Ali, što je posebno zanimljivo, ne prema DR Njemačkoj ili Berlinu, nego prema Čehoslovačkoj (»Ni za koga nije tajna da bonski političari maštaju o tome da otrgnu Čehoslovačku od socijalističkih država i da je učine nezaštićenom pred silama revanšizma«.)

³¹ Sovjetskim izbijanjem na dunavsku deltu Slaveni su se prvi puta stabilizirali na jednoj od odlučnih tačaka jugoistočne Evrope. Jedna od historijski vrlo nepovoljnih osobina jeste činjenica da su Slaveni uvijek kontrolirali kontinentalno zaleđe, ali se nisu uspjeli afirmirati na odlučnim tačkama u primorju, – niti u Trstu, Solunu ili Carigradu.

znatnom agrarnom bazom (pšenica, kukuruz), šumskim i rudnim bogatstvom, posebno naftom i plinom, kao i participacijom na dunavskom toku i ušću. Već 1966. godine zalagala se Rumunjska za raspuštanje svih vojnih blokova, za obaveznu konzultaciju SSSR-a u primjeni nuklearnih oružja sa satelitskim saveznicima i rotaciju za ličnost komandanta Varšavskog ugovora³², Rumunjska je pored toga uspostavila i normalne diplomatske odnose sa SR Njemačkom, ne pridružuje se osudama Kine i Izraela, itd.

Zaključak:

1) Iako podjela Evrope između različitih političkih i vojnih saveza nije najnovijeg datuma, tek je u poslijeratnom razdoblju ovaj prostor doživio tako ostru pocijepanost s toliko izrazitim suprotnostima i napetostima.

2) Zbog toga posebno veliko značenje imaju neutralne i nesvrstane države koje, orijentirane kao jedna nepovezana zona u pravcu Sjever–Jug, bar donekle predstavljaju izolirajući tampon između antagonističkih vojnih organizacija. Pri tome neke države ubrajaju i u specifičnu tzv. »sivu zonu« (Jugoslavija).

3) Postojanje vojnih blokova danas je rezultat ne samo odnosa snaga nego i podjele interesnih sfera koje su između »Istoka« i »Zapada« podijeljene, čini se, već krajem II svjetskog rata (1944. god.). Pri tome je Sovjetski Savez, istina, izgubio utjecaj u Grčkoj, ali je stekao i DR Njemačku kao novog saveznika.

4) Varšavski ugovor je formiran poslije stvaranja Vojnog saveza NATO pakta i naoružavanja SR Njemačke. Zato je bilo opravdano govoriti o njegovim prvenstveno obrambenim značajkama. Međutim, događaji 1968. god. pokazuju da Varšavski ugovor dobiva i novu ulogu, ali na vlastitom ugovornom području.

5) Geostrateške značajke Varšavskog ugovora vrlo su važne i specifične; male evropske zemlje predstavljaju prvu liniju adbrane Sovjetskog Saveza; kontrola »Češke tvrđave« odlučna je za kontrolu srednjeevropskog ratišta; prednost je sviju članova Ugovora da u svom dubokom zaleđu raspolazu područjem Heartlanda i »praznim prstorima« ialo je njegovo značenje danas umanjeno mogućom konfrontacijom s NR Kinom i novim tehničkim mogućnostima, zadržao je on ipak i znatne prednosti.

6) Nemogućnost direktnog kopnenog izlaza na obale Sredozemlja jedan je od najvećih geostrateških slabosti ove vojne organizacije; taj je izlaz moguć jedino preko Grčke i Jugoslavije ili morem preko Albanije. Uzimajući u obzir da bi i »Zapadu« odgovaralo zatvaranje »okruženja« preko našeg teritorija, očito je da se Jugoslavija nalazi u geopolitički i geostrateški vrlo delikatnoj situaciji.

³² Vernon V. Aspaturian: »The aftermath of the Czech invasion« (»Current History«, XI-1968, str. 263–267. i 305–310.)

7) Suvremena politička situacija, odnosi snaga i njemački problem očito ukazuju na to da se postojanje vojnih blokova mora tretirati kao evropska osobina trajnog značenja. Mogućnosti suprotstavljanja malih naroda takvoj situaciji leže samo u politici njihovog nesvrstavanja i traženja ravnopravne suradnje.

GEOPOLITICAL AND GEOSTRATEGIC CHARACTERISTICS OF THE EUROPEAN ZONE OF THE WARSAW TREATY

Summary

This essay continues, by its substance, the theme dealing with the military-bloc systems in the zone of Rimland, which partially have already been considered by the author (cf. R. Pavić: Geopolitical Characteristics of the Military Alliance of the NATO Pact, Politička misao, Zagreb, 1968).

The authors in the beginning emphasize the problem of the European military-bloc separation and importance of peace in Europe for peace in the world. Consideration of the geostrategic aspects of the Warsaw Treaty zone is the most important part of the essay. The problems of tampon zones have been specially elaborated (historically and from the contemporary point of view), the problems of direct boundary contacts, depth of war-fields, participation of this military system in all parts of Europe except on the Mediteranian part (except, of course, concerning the Soviet fleet) as well as the characteristics of the continental compactness and continental orientation of the pact.

In the Soviet tampon zone some industrial raw material parts are considerably exposed to the West, and speaking about the USSR, even the positions of ethnical minorities which are in the boundary zones, are unfavourable. Special problem is due to the position in the surroundings wherein there are some most important parts of the Soviet Heartland, not only on the part of the Western military blocs but also on the part of the P. R. of China.

The author further tries to present comparatively military forces of the NATO pact and the Warsaw Treaty emphasizing many differences in other characteristics of these two organizations; speaking about the Warsaw Treaty, there have been emphasized some advantages of the greatness of space, natural factors (relief, climate, rivers, passable and nonpassable natural parts).

Important part of the essay consists also of the judgement of the geostrategical characteristics of particular boundary sectors of the Warsaw Treaty zone (the Antics, Middle European and South sector, problem of Albany and Romany), then operational directions and defaults of the boundary sectors, and the like, have also been considered. One part of the essay deals with the Warsaw Treaty zone also as the source of the largest territorial extent of the Soviet interest sphere. At the end there been added also conclusions.

(Translated by S. Palaček)